

En rapport från Friskolornas riksförbund

”Till högskolan från gymnasieskolan”

En metodkommentar

Stämmer det verkligen att friskolors elever klarar
högskolan sämre? En granskning av Skolverkets
och Universitetskanslersämbetets rapport år 2024

Av: Erik Lakomaa

Förord

Efter att Skolverket och Universitetskanslersämbetet (UKÄ) släppte den gemensamma rapporten "Till högskolan från gymnasieskolan" i mars 2024 utbröt en intensiv debatt om en av rapportens slutsatser – att friskolors elever klarar sig sämre på högskolan.

Såväl skolministern som skoldebattörer drog stora växlar på rapporten: betygsinflationen gör att det inte går att lita på de betyg som friskolorna sätter på sina elever.

Men kan man verkligen dra den slutsatsen?

Efter kontakter med skolforskare och med gymnasierankingtjänsten Ednia, som hanterar relevant data i sammanhanget, insåg vi att Skolverkets och UKÄ:s rapport innehöll allvarliga metodfel.

Vi bjöd in rapportförfattarna från två av våra viktigaste utbildningsmyndigheter till ett seminarium för att tillsammans med experter diskutera rapporten och dess slutsatser inför de utpekade: friskolors lärare och huvudmän.

Både Skolverket och UKÄ avböjde dessvärre medverkan. I en ordväxling med mig på Expressens debattsida ville de båda myndigheterna inte heller vidgå några fel.

Det är inte första gången en rapport med Skolverket som avsändare drar liknande slutsatser. Redan 2018 slog myndigheten fast att friskolornas elever klarar högskolestudier sämre. Också då utsattes rapporten för metodkritik av forskare.

Vi tycker att frågan om hur det går för elever som läser på universitet och högskolor är viktig. Men då måste analysen bygga på korrekta metoder. För skoldebattens skull och inte minst för de elever som nu utpekats som mindre vetande.

Därför har vi bett Erik Lakomaa, forskare vid Handelshögskolan, där han är direktör för Institutet för ekonomisk och företagshistorisk forskning, EHFF, att utveckla metodkritiken mot Skolverkets och UKÄ:s rapport.

Lakomaa visar bland annat tydligt att man inte, som de båda myndigheterna har gjort, rakt av kan jämföra olika kurser inom samma utbildningsområden med varandra.

Om två elever med samma meritvärden väljer kurser vid olika lärosäten med helt olika svårighetsgrad kan man inte dra slutsatsen att den som valt den svårare utbildningen kan

mindre för att hen tar färre poäng under det första läsåret. Det säger sig självt att man då jämför äpplen med päron.

Att Skolverket och UKÄ framhärdat i orimliga jämförelser är djupt oroande. Alla måste kunna lita på att två av landets ledande utbildningsmyndigheter levererar rapporter av hög kvalitet. Att det är viktigt att granska hur olika elever klarar högskolan håller jag nämligen med om.

Denna metodgranskning är ett alltså bidrag till debatten, lika mycket som till Skolverkets och UKÄ:s framtida rapporter på området. Sveriges elever förtjänar att myndigheter, som är satta att bevaka den utbildning eleverna får, gör ett bättre jobb i framtiden.

Ulla Hamilton, vd på Friskolornas riksförbund

Innehåll

Inledning

Om Skolverkets/UKÄ:s rapport

Hur bör man göra?

Finns betygsskillnader?

Referenser

Inledning

Skolverket och Universitetskanslersämbetet presenterade i mars 2024 rapporten *”Till högskolan från gymnasieskolan. Studenternas prestationer det första studieåret”* (Skolverket & UKÄ 2024).

Rapportens syfte var främst att visa hur Covid 19-pandemin påverkat utbildningsresultaten. I rapporten, och i kommunikationen som åtföljde denna, påstods emellertid även att studenter med examen från offentliga gymnasieskolor i genomsnitt hade högre prestationsgrad på högskolan än studenter från fristående gymnasieskolor, och att resultaten kunde tolkas som att friskolor satte för höga betyg i förhållande till elevernas kunskaper. Detta påstående fick stor uppmärksamhet i den politiska debatten. Det finns därför skäl att granska i vilken mån det med den metod Skolverket/UKÄ använt faktiskt går att säga något om detta.

Vidare finns skäl att utreda om de resultat som lyfts fram i rapporten kan ha andra förklaringar, liksom om det finns andra, bättre sätt att undersöka huruvida det finns kunskaps- eller betygsättningsskillnader mellan olika skolhuvudmän.

Om Skolverkets/UKÄ:s rapport

Syftet med rapporten var att undersöka 1) i vilken omfattning olika elevgrupper övergår direkt till högskolan från gymnasieskolans högskoleförberedande program 2) vilka skillnader som finns i prestationsgrad mellan olika grupper av elever från gymnasieskolan, och 3) hur detta utvecklats över tid, och i synnerhet vilka förändringar som skett under tiden för covid-19 pandemin (Skolverket & UKÄ 2024:8)

Ytterligare ett syfte var att följa upp rapporten från Skolverket från 2018 (som enbart baserade sig på elever som avslutade en gymnasieutbildning våren 2014 och påbörjade högskoleutbildning hösten 2014). Även i denna rapport påstods att det fanns betygsättnings- eller prestationskillnader mellan elever som gått i kommunala respektive fristående skolor.

Jag kommer i denna PM att koncentrera mig på frågan om skillnader i prestationsgrad mellan olika grupper kopplat till betygsättningen. Skolverket/UKÄ menar att detta är relevant som en följd av uppmärksammade ”likvärdighetsbrister i betygsättningen” (s 8).

Rapportens underlag utgörs av de elever som mellan 2014/15 och 2021/22 gick direkt från gymnasieskolan till en högskoleutbildning (program eller kurs).¹ Detta motsvarar cirka var fjärde elev av dem som gått ett högskoleförberedande program i gymnasieskolan.

Detta innebär att de flesta elever inte omfattas av studien: Elever från yrkesförberedande program omfattas inte alls. Inte heller elever som av någon anledning inte börjat direkt på högskolan efter avslutad gymnasieutbildning.

Här bör konstateras att de elever som går vidare till högskolan inte utgör ett tvärsnitt av alla elever på gymnasieskolan, detsamma gäller dem som gör direktövergångar. Elevens val att läsa vidare, och i så fall när, kan även påverkas av dess studieprestationer på gymnasieskolan. Dessa faktorer gör att det finns en selektionsbias som i princip utesluter möjligheten att dra slutsatser om skillnader i prestation

¹ Regressionsanalyserna i rapporten är dock inte gjorda utifrån all tillgänglig data utan begränsar sig till data rörande studenter 2017/18 och 2021/22. Varför resterande data inte använts framgår inte.

mellan exempelvis olika gymnasieprogram, gymnasieskolor eller huvudmän. För att kunna göra det hade man behövt välja en annan metod.²

Skolverket/UKÄ använder ändå metoden, men reserverar sig för att det utifrån resultaten inte går att säga något om orsakerna: det hade varit mer rättvisande att säga att det inte heller går att säga något generellt om skillnaderna mellan olika grupper.

Utfallsvariabeln som använts är hur stor andel av poängen som personen anmält sig till högskoleutbildningen klarat av. Även detta kan vara en felkälla. Skolverket/UKÄ noterar att en förklaring kan vara att man valt fel utbildning och därför hoppar av eller byter av det skälet, inte på grund av att man inte klarar av den; något som beskrivs som en potentiell "större felkälla". Man antar emellertid att felvalsandelen inte skiljer sig åt mellan olika grupper. (Skolverket & UKÄ 2024:21). Detta antagande är emellertid inte odiskutabelt. Det kan inte heller uteslutas att vissa elevgrupper i högre utsträckning än andra – exempelvis som en följd av skillnader i motivation eller krav från föräldrar – väljer svårare utbildningar än vad de sedan klarar av och därför byter. Här hade det behövts en fördjupad studie om orsakerna till avbrott.

Om man begränsar sig till den begränsade grupp studenter som omfattas av undersökningen (de som gått direkt från avslutad gymnasieutbildning till högskolan) kan man då säga att elever från friskolor presterar sämre än elever på kommunala skolor? Det vill säga, skulle man kunna tolka resultaten som en indikation på att elever i friskolor får högre betyg än vad deras kunskaper motsvarar? Metoden som Skolverket/UKÄ använder tillåter emellertid inte heller detta.

En alternativ förklaring är att olika elever (som har samma genomsnittliga meritvärde) som en följd av preferensskillnader väljer olika svåra utbildningar.

Denna förklaring förutsätter förstås att olika kurser på högskolan verkligen har olika svårighetsgrad. Att de har olika svårighetsgrad är dock ett rimligt antagande. Även om Skolverket i en tidigare rapport (Skolverket 2018:33) menade att det inte gick att uttala sig "om 'nivån' på olika högskoleutbildningar" har man nu delvis övergett detta och kontrollerar nu för utbildningsområde. Ett utbildningsområde kan vara exempelvis teknik, naturvetenskap, eller samhällsvetenskap. I rapporten från UKÄ/Skolverket antar man därför nu att det kan finnas skillnader mellan utbildningar på områdesnivå. Det gör det med all sannolikhet. Det finns dock även sannolikt stora skillnader mellan olika kurser även inom samma utbildningsområden, vilket UKÄ/Skolverket inte kontrollerar för.

Antag att vi har två studenter, Alice och Bob, som båda har 19,5 i genomsnittligt meritvärde. Alice har efter gymnasiet valt att läsa på Handelshögskolan. Där läser hon första året kursen "data analytics" men klarar i likhet med cirka 40 procent av sina kurskamrater inte tentan. Bob läser i stället "Den rörliga bilden i det digitala samhället" på distans på Högskolan Väst och klarar, precis som de flesta andra kurskamrater, kursen (som inte har någon tentamen) utan problem. Båda dessa kurser tillhör utbildningsområdet samhällsvetenskap. Med UKÄ:s/Skolverkets metod skulle slutsatsen där vara att Alice har fått ett för högt betyg på gymnasiet. Hade hon gått på en friskola hade det också tagits som intäkt för att det fanns skillnader i prestation mellan olika skolhuvudmän.

² Eftersom direktövergångar också kan bero på lokala arbetsmarknadsfaktorer (dvs om högskoleutbildning används som substitut till arbetslöshet) hade det även varit lämpligt att använda kommun-och tidsfixa effekter.

En alternativ – och sannolikt mer närliggande – förklaring vore att kurserna helt enkelt var olika svåra. Det som kunde ha varit ett likvärdighetsproblem handlar i stället om att olika studenter har olika preferenser.

Den som vill undersöka hur elever från olika skolor, från olika gymnasieprogram eller från olika huvudmän presterar på högskolan i förhållande till gymnasiebetygen bör inte bara ta hänsyn till i vilken omfattning elever läser vidare, och vad de läser på högskolan, utan också till hur betygen fördelat sig mellan olika ämnen. Det kan exempelvis antas att den elev som har 17,5 i genomsnittligt meritvärde men E i matematik och A i franska kommer att klara sig sämre på en naturvetenskaplig högskoleutbildning än en elev med samma genomsnittliga meritvärde, men som har A i matematik och E i franska (den första eleven kommer sannolikt att klara sig bättre om denne läser franska på högskolan). Denna möjliga felkälla tog Skolverket indirekt upp 2018: "Om man klarar [kraven i matematik] med lägsta marginal, det vill säga nätt och jämnt når upp till godkänd nivå (E), och antas exempelvis till en högskoleingenjörutbildning, så kan man ha svårt att klara av utbildningen" (Skolverket 2018:34). I den aktuella UKÄ/Skolverket-rapporten gör man det däremot inte. Man jämför inte heller jämförbara elever. Analysen tar ingen hänsyn till vilka betyg en elev har i enskilda ämnen.

Det finns också sannolikt en spridning i motivation och kunskap mellan elever inom varje betygsgrupp. En skola som förmår elever (för en given kunskapsnivå) att läsa en mer krävande utbildning kommer därmed i undersökningen att riskera att framstå som att ha satt glädjebetyg.

Man kan även tänka sig att elever som exempelvis läst det naturvetenskapliga programmet i högre utsträckning än andra läser högskoleutbildningar som kräver mer matematikkunskaper eller som är svårare. Detta kan förklara den skillnad som UKÄ/Skolverket finner mellan elever från olika gymnasieprogram; där elever som gått det naturvetenskapliga programmet i genomsnitt presterar sämre än andra elever. UKÄ/Skolverket säger där inget om vad de antar att detta beror på. Denna skillnad är dock en närmast uppenbar indikation på att resultaten drivs av studenternas val och utbildningarnas svårighetsgrad snarare än att elever på det naturvetenskapliga programmet får glädjebetyg. Detsamma indikerar de skillnader mellan flickor och pojkar som rapporten visar på. Om förklaringen var att vissa skolor eller skolhuvudmän systematiskt satte glädjebetyg skulle man inte förvänta sig att de gjorde det endast för det ena könet, eller endast för elever på vissa gymnasieprogram.³

Hur bör man göra?

Frågan som undersökts är intressant och relevant. Tillsammans med betyg, resultat på nationella prov, resultat på internationella test (PISA, PIRLS, TIMSS/TIMSS Advanced eller motsvarande) kan andelen som läser vidare på högskola, och deras prestationer på högskolan, vara relevanta mått på skolors prestationer. Böhlmark och Lindahl (2015) använder exempelvis i sin studie om konkurrensens påverkan på utbildningsresultaten andelen elever som läser vidare på högskola som en utfallsvariabel. Eftersom de elever som läser vidare inte utgör ett tvärsnitt av alla elever (och det finns selektionsbias) kan man dock som nämnts inledningsvis inte använda utbildningsresultat för att generalisera prestationer på gymnasienivå.

Vill man mäta elevers prestationer på grund- eller gymnasieskolan är det att föredra att använda externt rättade standardiserade prov som PISA, PIRLS, eller TIMSS/TIMSS Advanced. Dessa eliminerar

³ Skolverket/UKÄ reserverar sig med att de skillnader i prestationsgrad som observerat inte nödvändigtvis avspeglar orsakssamband (s 28).

risken att resultaten drivs av betygsinflation eller felaktig betygsättning - något som oavsett hur stora dessa effekter är utgör en felkälla.

När man använder denna typ av mått får man helt andra resultat än vad UKÄ/Skolverket fått fram. Heller-Sahlgren har exempelvis utifrån PISA 2022 beräknat att elever i friskolor klarar sig väsentligt bättre i matematik än elever i kommunala skolor, skillnaden motsvarar, korrigerat för elevunderlag, ungefär ett inlärningsår (Heller-Sahlgren 2024).⁴

Vill man undersöka prestationer inom den grupp som läser vidare på högskolan bör man vidare göra detta på kursnivå per högskola och kontrollerat för studenternas gymnasiebetyg i olika ämnen. Inte enbart på utbildningsområdesnivå.

Det kan även vara relevant att kontrollera för intagningspoäng. Viket meritvärde som krävs för att komma in på en utbildning är inte ett mått på dess svårighetsgrad. Flera avancerade tekniska och naturvetenskapliga utbildningar kräver förhållandevis låga meritvärden. Elever som vet att de efter gymnasiet kommer att komma in på den högskoleutbildning de önskar kommer sannolikt vara mindre angelägna att få maximalt höga betyg än de som vet att de behöver betygen för att komma in. Detsamma gäller elever som före avslutad gymnasieutbildning skrivit högskoleprovet och där fått ett högt resultat.

Svårigheten med denna typ av undersökningar är att de dels kräver tillgång till individdata (vilket dock Skolverket och UKÄ har), dels att det sannolikt endast kommer att gå att göra den för de högskolekurser som har det största antalet studenter. Det innebär i sin tur generaliseringsproblem eftersom det kan finnas selektionsbias rörande valet av utbildning.

Finns betygsskillnader?

Det finns även skäl att problematisera frågan om betygsskillnader. Ett felaktigt betyg kan bero på två faktorer: dels det som brukar kallas betygsinflation, det vill säga att samma bedömda kunskaper ger högre betyg över tid, eller att olika grupper får olika betyg för samma prestation, exempelvis elever på fristående skolor och kommunala, dels att betyg sätts utifrån felaktiga kriterier. Det senare kan bero på att skolorna har lokala betygskriterier som inte överensstämmer med de nationella eller att enskilda lärare bortser från dessa. Eftersom det inte finns någon objektiv referenspunkt som omfattar alla elever och alla ämnen är frågan om betygsinflation komplex, och de jämförelsepunkter som används har alla mer eller mindre stora problem. I den bästa av världar hade det funnits externa (externt rättade) prov i alla ämnen i grundskolan och gymnasiet som alla elever gjorde.

Man kan dock testa förekomst av betygsinflation i relation till felaktig betygsättning genom att undersöka skillnader mellan exempelvis nationella prov och betyg, eller mellan ämnen med och utan nationella prov för flickor respektive pojkar.⁵ En skola som systematiskt fuskade med betygen, exempelvis för att locka elever, skulle knappast avstå från att göra det för det ena könet. Däremot skulle felaktiga betygskriterier – som att väga in ordning och uppförande, flit eller hur snyggt och prydligt inlämningsuppgifter var skrivna – kunna slå olika mellan flickor och pojkar.

⁴ PISA görs av elever som är 15 år, och analysen gäller därför inte gymnasieskolan. Med tillgång till motsvarande data för gymnasieelever skulle man kunna undersöka om resultaten är motsvarande där.

⁵ Denna metod används i Lundgren & Lakomaa, 2017. Där kunde man inte utesluta betygsinflation som sådan (dvs på systemnivå) men däremot att denna drevs av konkurrens mellan skolor eller att förekomsten var större i fristående skolor.

Referenser

Böhlmark, A. & M. Lindahl (2015). "Independent Schools and Long-run Educational Outcomes: Evidence from Sweden's Large-scale Voucher Reform." *Economica* 82(327): 508-551.

Heller-Sahlgren, G. (2024). Vad kan vi lära av PISA 2022? Faktorer bakom svenska elevers resultat. Näringslivets skolforum, Svenskt näringsliv.

Lundgren, G. & Lakomaa, E. (2017). "The Effect of Competition on Grades", I Lundgren, G . *Essays on job market screening, in-group bias and school competition*. Diss. Stockholm: Stockholm School of Economics

Skolverket (2018). Från gymnasieskola till högskola: En registerstudie. Rapport 466. Skolverket.

Skolverket & UKÄ (2024). Från gymnasieskolan till högskolan, Skolverket & Universitetskanslersämbetet.